

İnsan Hakları Diplomasisinin İslam Devletler Hukuku Perspektifiyle Analizi

The Analysis of Human Rights Diplomacy in the Context of Islamic
International Law

Ayhan AK

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assoc. Dr., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology,
Department of Islamic Law, Samsun / Turkey
akayhan1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1268-4684

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Ağustos / August 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Kasım / November 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.454476

Atıf / Citation: Ak, Ayhan. "İnsan Hakları Diplomasisinin İslam Devletler Hukuku Perspektifiyle Analizi / The Analysis of Human Rights Diplomacy in the Context of Islamic International Law". *ilted: ilahiyyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyyat researches* 50 (Aralık / December 2018/2): 161-188. doi: 10.29288/ilted.454476

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilahiyyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Tarihi süreç içerisinde diplomasi, devletler hukukunun önemli konularından biri olmuştur. Diplomatik süreçlerde, son asırda ön plana çıkan diplomasi türlerinden biri olan insan hakları diplomasisi (İHD), insan haklarını koruma ekseninde devam ettirilen diplomatik süreçleri ifade etmektedir. Bu çalışmada insan hakları diplomasisinin gelişmiş devletler tarafından menfaatlerini koruma ekseninde işlenmesi, konuya dair İslamî teorik ve pratik çerçeve ele alınmaktadır. Öncelikle insan hakları diplomasisinin batılı pratiği verilmekte, ardından insan hakları tasavvuru, uluslararası ilişkilerin temel niteliği, mülkîlik - şahsîlik prensipleri ve İslamî diplomasisinin amaçları bağlamında İslam devletler hukuku açısından İnsan hakları diplomasisinin imkanı tahlil edilmekte; tahkim, eman ve vakıf kavramları bağlamında insan haklarına ilişkin tarihi süreçte tezahür eden İslamî pratik ifade edilerek, batılı devletlerin sonra asırlarda ortaya koydukları tatbikatın ahlakîlik prensibi ekseninde analizi ile çalışma sonlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İslam Hukuku, İnsan Hakları Diplomasisi, Devletler Hukuku, Ahlakîlik, Mülkîlik.*

Abstract

One of the important topics of international law is human rights diplomacy, that is diplomatic processes on the axis of human rights. In this article, operation of western states to human rights diplomacy for their advantage and theoretical and practical framework have been analyzed. Firstly, western practice of human rights diplomacy has been described. Islamic theory has been expressed in the context of human rights conception, basic qualification of international relations, principles of privity and territoriality and aims of Islamic diplomacy. Then Islamic practice of human rights diplomacy has been described in the context of morality, arbitration, security and foundaiton (vaqf). The article has been ended up with expressing the results.

Keywords: *Islamic law, Human rights diplomacy, International Law, Morality, Territoriality.*

Extended Summary

Diplomacy has been assessed as an arrangement device and practice profession and practice area of relationships for states and international organizations, and also implementation field of state policies. Interstate relations are necessary. The person who appointed in this field has been called diplomatic representative i.e. diplomat. The term of *rasul* and *safir* have been used for diplomats, diplomatic relations have been expressed with the term of *nizâmu'l-hazrateyn* in *fiqh* and also the *hicabat* task was established to meet ambassadors.

Human rights diplomacy which is expressed as diplomatic processes in axis of human rights is an issue that to be addressed specially in theory and practice. Establishing diplomatic relations in axis of human rights primarily requires a definition for universal human rights. This definition ignores the human rights codes of other civilizations because the fact that it offers the codes of western civilization univesally.

The other important matter is the western use of human rights by *Machiavellist* approach to block to developing countries in accordance with his own interests. In this article, human rights diplomacy has been analyzed according to Islamic law in theory and practice and the exploitation of human rights has been examined in axis of the principle of morality after analysis of Western practice with these directions.

Muslims were authority and decisive for human rights universally by the caliphate (*hilafah*) before League of Nations and United Nations. United Nations system that became the only power was directed to define and distribute for rights with an understanding that transcends borders after abolition of the caliphate.

Universal *Declaration of Human Rights (UDHR)* is not the point that reached with formation of human rights concept, but it is the result of sharing conditions after World War I. States have interpreted the *Declaration of Human Rights* for their interests and they have used human rights as a diplomatic pressure tool.

Strong states have established non-diplomatic organizations to make propaganda and manage secret activities and prevent the appearance of policies which cause to poverty in developing countries. These states have found people they will employ easily and used these non-diplomatic organizations to apply the beneficiary policies and protect maintain status quo and also made chaos under the pretext of human rights. Basic argument of great states to activate these non-diplomatic organizations in developing countries is human rights. They have actively used media organs in this processes.

War of interest has been continued with discourses that are in axis of human rights at 20th century. Moral values have been included in international processes with *Machiavellist* approach. The organisations financed by strong states took the place of voluntary social movements. Despite all their efforts, central countries could not hide interest accounts on the background of human rights campaigns.

Islam's definition of human rights is important for the possibility to create diplomatic processes in axis of human rights. Human rights have priority over other rights in Islam.

Islam's definition of human rights that is presented with religious, legal and moral content does not contain deficiencies of human rights definition that has been reduced to human body and substance.

Faith is a prior value in the protection of fundamental rights. Other values such as humanity and working are important and decisive at the same time. It is essential to prevent attacks on human rights in the Muslim community.

According to Islam, war is legitimate to protect human rights, prevent cruelty and ensure social peace.

Territoriality is essential to protection of basic rights of non-Muslims, rather than privity. The non-Muslim person within the borders of Islamic state is secure in point of basic rights such as the right to life and property.

Islam has allowed non-Muslims for judgment in their courts in private law, but it is a matter of domestic law.

Arbitration (tahkim), Aman and foundation (vaqf) are important terms in the context of Islamic practice for human rights diplomacy. Non-Muslims had lived within the borders of Islamic state without deprivation for basic rights by Aman. In this context the term of arbitration (tahkim) is important. Muslims' thought of law has to overcome societies and gain global dimension and surround other societies understanding of law. Muslim jurists should be a source of reference in human rights violations in the World.

The foundations (vaqf) have been functional for the protection of basic human rights. The foundations were established to save prisoners of war. There is not discrimination between Muslim and non-Muslim in this respect.

Justice, morality, prescribe goodness and ban evil (emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-munker) are basic principles for human rights diplomacy according to Islamic law.

GİRİŞ

Diplomasi, devlet politikalarının uygulanmasında devletler ve uluslararası kuruluşların ilişkilerini düzenleme aracı,¹ yürütme mesleği ve uygulama alanı olarak değerlendirilmektedir.² Devletlerarası ilişkiler zorunluluk olup;³ bu alanda görevlendirilen kişilere diplomasi temsilcisi (diplomat) denilmektedir.⁴ Fıkıhta diplomatik ilişkiler⁵ için çoğunlukla “risâlet” ve “sifâret” terimleri kullanılmış, diplomatlara “rasûl” veya “sefir”⁶ denmiş;⁷ diplomatik ilişkiler düzeni, “nizâmu’l-hazrateyn” tabiriyle ifade edilmiş, elçileri karşılamak üzere “hicabet” (baş mabeyncilik) görevi tesis edilmiştir.⁸

Diplomasinin bir türü olan ve insan hakları ekseninde yürütülen diplomatik süreçleri ifade eden “insan hakları diplomasisi (İHD)” teori ve pratiği⁹ ile özel olarak ele alınması gereken bir konudur. İnsan hakları ekseninde diplomatik ilişkiler kurmak, öncelikli olarak “evrensel insan hakları” tanımlamasını gerektirmektedir. Bu tanımlama, Batı medeniyet kodlarını evrensel olarak sunmak şeklinde olunca, diğer medeniyetlerin haklara dair kodlarının tezyifi söz konusu olmaktadır. Konunun esasını teşkil eden bir diğer husus ise Batının, Makyavelist bir anlayışla insan haklarını menfaatleri doğrultusunda, gelişmekte olan ülkeleri engellemek için kullanmasıdır. Bu çalışmada, İHD’nin Batılı uygulamasının bu yönleriyle analizinden sonra, İslam hukuku açısından imkânı ve pratiği ele alınacak, ahlakilik prensibi ekseninde insan haklarının istismarı konusu tetkik edilecektir.

1. İNSAN HAKLARI DİPLOMASİSİ

İnsan hakları, uluslararası ilişkilerin öncelikli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.¹⁰ Tarihî süreçte ağır hak ihlallerinin faili olan Batı,¹¹ Dünya savaşları sonrasında uluslararası düzlemde tartışmasız bir hâkimiyet elde edince, insan hak-

¹ Emin Gürses, *İnsan Hakları Diplomasisi* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001), 25.

² Kemal Girgin, *Çağdaş Politika ve Diplomasi* (Ankara : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975), 134.

³ Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 179.

⁴ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2007), 372. İlk dönemde, diğer devletlerde sürekli devlet temsilcilikleri bulunmayıp ihtiyaca binaen temsilci gönderilmiş, temsil ilişkileri daha çok örf ve adet kurallarına göre sürdürülmüştür. Bk. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 180.

⁵ Diplomatik ilişkilerin meşruiyet kaynağı olarak gösterilen ayetler: en-Nahl 16/125; el-Ankebut 29/46; Fussilet 41/33-34; el-Hucurat 49/13; et-Tevbe 9/6.

⁶ Yabancı ülkelere gönderilen elçilik heyeti raporlarına da “sefaretname” denir. Bk. Nebi Bozkurt, “Sefaretname”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 288.

⁷ Diplomatik heyetleri ifade etmek üzere ise vefd kelimesi kullanılmıştır. Bk. Mehmet İpşirli, “Elçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 3.

⁸ Rasûl kelimesinin dini, sefir kelimesinin ise siyasi içerikli elçilikler için kullanıldığı da ifade edilmektedir. Bk. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 180, 186.

⁹ ABD’de Carter döneminde yürütülen İHD için bk. Roberta Cohen, *Human Rights Diplomacy: The Carter Administration and the Southern* (Maryland: Johns Hopkins University Press, 1982), 212.

¹⁰ Jacques Mourgeon, *İnsan Hakları* (İstanbul : İletişim Yayınları, 1990), 118.

¹¹ Recep Şentürk, “İnsan Hakları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 328.

ları konusundaki tecrübesini ve ulaştığı noktayı mutlak doğru ve ideal olarak dondurmuş ve siyasi gücüne dayanarak, İnsan Hakları Beyannamesi ile kültür kodlarının ürettiği değerleri¹² paket halinde¹³ meşrulaştırmaya, kutsallaştırmaya¹⁴ ve evrensel olarak sunmaya çalışmıştır.¹⁵ Çünkü insan hakları odağında uluslararası diplomatik ilişkiler kurmak, evrensel insan hakları tanımlamasını gerektirir.

BM ve MC yapılanmaları öncesinde hilafet ile evrensel boyutta otorite olan ve insan hakları tanımlaması yapan Müslümanlarken; hilafetin ilgasından sonra uluslararası düzlemde alternatifsiz güç olan BM sistemi, sınırları aşan bir anlayışla hak tanımlamasına ve tevziine yönelmiştir. Teoride, insan haklarını, “insan olarak doğmaktan kaynaklanan haklar” şeklinde ifade eden Batı, İHD ile uluslararası düzlemde geçerlilik arz eden bir insan hakları çerçevesi oluşturma söylemiyle hareket etmişse de mesafe kat edememiştir. Dünya devletlerinde insan hakları konusunda farklı uygulamaların olması¹⁶ ve hak ihlallerinde hâkim zihniyetin tepkisizliği, insan haklarının başka amaçlara ulaşmak için araç olarak kullanıldığı, insan hakları söylemlerinin samimi olmadığı düşüncesini ortaya çıkarmış ve insan hakları söylemleri sorgulanır hale gelmiştir. Çünkü Batı merkezli totaliter yaklaşımı ifade eden insan haklarının evrenselliği iddiasının boyutları ve içeriği tartışmalı, konsepti ideolojiktir.¹⁷ 1791 Fransa Anayasası ve 1793 İnsan Hakları Bildirgesi gibi metinlerin, temel hakların teminatı olarak nitelendirilmesi,¹⁸ realiteden uzaktır. Nitekim küreselleşmenin tek tipçi olduğu, insanı değersizleştirdiği, makineleştirdiği;¹⁹ küresel sistemin hâkim devletlerin insan hakları söylemlerinin kendi içinde tutarsız olduğu; çıkarıcı sistemin, insan hakları söylemlerinin de böyle olacağı; bu yönüyle, Batılı algı ile insan haklarını koruma söyleminin uyum arz etmeyeceği açıkça ifade edilmektedir.²⁰

İHD'nin zemini olarak sunulan 1948 İnsan Hakları Beyannamesi, evrensel insan hakları anlayışının teşekkülüyle ulaşılmış bir nokta olmaktan ziyade, savaş sonrası oluşan paylaşım şartlarının sonucu olup; devletler, Beyanname'yi menfaatleri doğrultusunda yorumlamakta,²¹ insan haklarını diplomatik baskı aracı olarak menfaat-

¹² Frederic Megret, “Where Does the Critique of International Human Rights Stand? An Exploration in 18 Vignettes”, *New Approaches to International Law The European and the American Experiences* (Berlin: TMC Asser Press, 2012), 11.

¹³ Recep Şentürk, *İnsan Hakları ve İslam: Sosyolojik ve Fıkhi Yaklaşımlar* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007), 278.

¹⁴ Gürses, *İnsan Hakları Diplomasisi*, 14, 20.

¹⁵ Mustafa Yayla, *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*. (İstanbul : Marmara Üniversitesi, 1994), 35.

¹⁶ Gürses, *İnsan Hakları Diplomasisi*, 11, 14.

¹⁷ Rainer Arnold, “Reflections on the Universality of Human Rights”, *The Universalism of Human Rights* (London, 2013), 2.

¹⁸ Mourgeon, *İnsan Hakları*, 35.

¹⁹ Catholijn Jonker - Annemiek Nellis, “Human Robots and Robotic Humans”, *Engineering the Human Human Enhancement Between Fiction and Fascination* (London, 2013), 85.

²⁰ Ferzan Durul, *Küreselleşme ve İnsan Hakları* (İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2008), 123, 124.

²¹ Mourgeon, *İnsan Hakları*, 121.

leri için kullanmaktadırlar. Evrensel haklara vurgu yapılırken, siyasî hakların öne çıkarılması ve ekonomik hakların geride tutulması İHD'nin menfaat eksenli olduğunun delillerindedir. Gelişmekte olan devletler kaynaklarını halklarının menfaatleri doğrultusunda kullanmaya ve gelirleri ülke insanına harcamaya yöneldiklerinde, merkezi devletler buna karşı çıkmış, insan haklarını göz ardı etmiş, müdahalelerle bölge kaynaklarını kendilerine aktarmışlar, Bosna'da olduğu gibi, birçok yerde insan haklarına değil, merkezi devletlerin çıkarlarına öncelik vermişlerdir.²² Uluslararası örgütler de merkezi devletlerin çıkarları ekseninde konumlandırılmış, insan haklarının ihlali durumunda devletlerden bağımsız süreci takip edebilecek bir otorite oluşturulamamış,²³ somut değerlendirmeler ve isimler ihtiva etmeyen genel tavsiyelerle raporlar oluşturulmuş,²⁴ hak ihlallerinin giderilmesine yönelik adımlar yerine, kınamanın ötesine geçmeyen bir tavır esas alınmıştır.²⁵ Gelişmiş devletler de uluslararası müzakerelerde ihtiyaç sahiplerinin yoksulluklarını kendi sorunları olarak görmemiş, ülke şirketlerinin çıkarlarını korumayı amaçlamıştır.²⁶

Hakim devletler, propaganda yapmak, yeraltı faaliyetlerini yönetmek, geliştirmekte olan ülkelerde yoksulluğa sebep olan politikalarının anlaşılmasını ve bunlara karşı oluşumların ortaya çıkmasını engellemek için diplomatik nitelik taşımayan kurumlar ve örgütler tesis etmişler,²⁷ bu amaçla istihdam edecekleri kişileri bulmakta zorlanmamışlar,²⁸ menfaatçi politikalarını uygulamak ve yararlarına işleyen statükoyu korumak için bu örgütleri kullanmışlar; insan hakları gerekçesiyle kaos çıkarmışlardır. Gelişmiş devletlerin, geliştirmekte olan devletlerdeki örgütleri harekete geçirmedeki temel argümanları insan hakları olmuş ve bu amaçla basın yayın organlarını aktif kullanmışlardır.²⁹

Musaddık'ın³⁰ 1953 yılında, İran petrolerini millileştirme girişimi sonrasında merkezi devletlerin organize ettiği bir darbe ile tasfiye edilmesi bunun örneği olarak zikredilebilir. 1970 sonrasında Şili'de ABD bütün muhalif grupları desteklemiş, bu konuda ayrı bir bütçe oluşturmuş ve nihayet 1973'te darbe ile hükümet devrilmiştir. 1990'lı yıllarda Ortadoğu haritasının yeniden çizilmesi planlandığında aynı du-

²² Gürses, *İnsan Hakları Diplomasisi*, 24.

²³ Mourgeon, *İnsan Hakları*, 122.

²⁴ Mourgeon, *İnsan Hakları*, 120.

²⁵ Toby King, "Human Rights in European Foreign Polcy: Success or Failure for Post Modern Diplomacy?", *EJIL* 10/2 (1999): 313.

²⁶ Thomas Pogge, *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları: Kozmopolit Sorumluluklar ve Reformlar*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006), 32.

²⁷ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar* (Ankara: Attila Kitabevi, 1993), 168.

²⁸ İnsan haklarının bütün boyutları göz önünde tutulmaksızın sloganik yaklaşımlarla halkı tahrike yönelik tahliller için bk. Erol Anar, *İnsan Hakları Tarihi* (İstanbul: Çivi Yazıları, 2000), 334.

²⁹ Gürses, *İnsan Hakları Diplomasisi*, 27, 28.

³⁰ İran'da petrolün millileştirilmesini sağlayan başbakan. Bk. Suâd Pirâ, "Musaddık, Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 228.

rum söz konusu olmuştur,³¹ günümüzde de aynı yöntem işletilmekte, insan hakları gerekçesiyle devletlerin iç işlerine müdahale edilmektedir.

Öncesinde açık lafızlarla ifade edilen menfaat mücadelesi, yirminci asırda insan haklarını önceler görünümdeki lafızlarla yapılmaya devam edilmiş; değerler, Makyavelist anlayışla uluslararası süreçlere dahil edilmiş;³² gönüllü toplumsal hareketlerin yerini, otoritelerin finanse ettiği ve merkezi devletlerin menfaatlerini korumayı amaçlayan örgütler almış; merkezi ülkeler, tüm çabalarına rağmen, insan hakları kampanyalarının arkasındaki çıkar hesaplarını saklayamamışlardır.³³

2. İSLAM DEVLETLER HUKUKUNA GÖRE TEORİK DÜZLEMDE İNSAN HAKLARI DİPLOMASİSİNİN İMKÂNI

2.1. İslam'ın İnsan Hakları Tasavvuru Bağlamında İHD'nin İmkânı

Hak kavramı, yetki ve yükümlülük şeklinde iki ayrı unsurdan oluşmaktadır. Hakkın yetki tarafı, kul hakkını; yükümlülük tarafı ise Allah hakkını³⁴ ifade etmektedir. Buna göre kul hakkı, yükümlülükten arındırılmış yetki; Allah hakkı ise yetkiden arındırılmış yükümlülük olup, kamusal niteliklidir³⁵ ve bundan dolayı, Allah haklarına yönelik suçların takibi şikâyete bağlı olmayıp, ilgili merciler tarafından resen yapılır.³⁶ Ancak her birinin özünde maslahat ve fayda bulunmaktadır.³⁷ Hak, bir kimsenin inhisarı altındaki manevi kudrettir ki bununla tasarruf selahiyetini veya malikiyyet vasfını haiz olur. Hak, bir iktidar-ı şer'îdir ki; insanlar bununla bazı şeyleri icra ve mutalebeye selahiyettar olurlar.³⁸

³¹ Gürses, *İnsan Hakları Diplomasisi*, 18, 28, 29.

³² Gürses, *İnsan Hakları Diplomasisi*, 43.

³³ Gürses, *İnsan Hakları Diplomasisi*, 29.

³⁴ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebubekir Alaüddin es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 195.

³⁵ Bundan dolayı Allah hakları bağlamında değerlendirilen bir kısım hadler bakımından, kamusal alanı paylaşan Müslümanla zimmi aynı durumda olup; bu noktada, sarhoş edici içki içme suçu gibi istisnai durumlarda Müslümanla gayr-i müslimin farklı değerlendirildiği de görülmektedir. Allah hakları için ifade edilebilecek olan genel eşitlik durumunun, kısas gibi kul hakları bağlamında anlamını bulan suç/ceza kategorilerinde de mevcut olduğu görülmektedir. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b.el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybanî, *es-Siyeru's-sağîr* (Beyrut: ed-Dâru'l-Müttehîde, 1975), 180.

³⁶ Alaüddin Ebubekir b. Mes'ud b. Ahmed el-Kasani, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 4: 110.

³⁷ Hasan Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2000), 58-59.

³⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1986), 1: 13.

İslam'ın insan hakları tanımlaması, insan hakları ekseninde diplomatik süreçler oluşturabilme imkânı bakımından önemlidir. Nitekim insan hakları, İslam'ın, ihyâsını temel amaç olarak ortaya koyduğu,³⁹ Allah haklarından önce gelen,⁴⁰ peygamberlerin mücadelelerinin merkezinde yer alan,⁴¹ Efendimizin (sas) “Ey insanlar” hitabıyla⁴² birçoğuna işaret ettiği⁴³ haklardır.

İslam, ilahî iradenin insanı yaratırken ve kâinattaki her şeyi ona sunarken (tes-hir) belirlemiş olduğu, en yüce gerçeklikle yani Hak Teâlâ ile temellenen,⁴⁴ onun bağıışı olan,⁴⁵ kişi dokunulmazlığının başında görülen,⁴⁶ Hz. Peygamber'in, Mekte'nin fethinden sonra putları kırdırmasına karşılık putlara tapanları öldürtmemesinde⁴⁷ anlamını bulan hayat hakkını,⁴⁸ insan haklarının en temel görünüm alanlarından biri olan, “Dinde zorlama yoktur” (el-Bakara 2/256) ayeti ile temellenen,⁴⁹ Hz. Peygamber'in başlangıçta ortaya koyduğu inanç hürriyeti modeli ekseninde yapılanan,⁵⁰ genel prensiplere aykırı eylemleri ihtiva etmemek üzere, yalnızca ehli-kitaba değil aynı zamanda Mecusiler,⁵¹ Sabiiler ve Samiriler⁵² gibi müşrik toplumla-

³⁹ Ebûbekir b. Ali b. Muhammed el-Haddâdi, *el-Cevheratü'n-Neyyira* (el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 2: 284.

⁴⁰ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme es-Serahsi, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 2: 186; Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Bâberti, *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 9: 238; Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 78.

⁴¹ Ayrıca bk. M. Kazım Yılmaz, “İnsan Hakları Üzerine Bazı Tahliller”, *Diyanet İlmî Dergi* 28/1 (1992): 108; Nurettin Turgay, “Kur'an'da Sosyal Adalet ve İnsan Hakları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999): 47.

⁴² Buhârî, “Cizye”, 5; Müslim, “Cihad”, 20; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'an”, 10; İbn Mâce, “Menâsik”, 84. Konuyla ilgili ayrıntı için bk. Mehmet Şener, “Veda Hutbe'sinin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili”, *Kutlu Doğum Sempozyumu (Türkiye Diyanet Vakfı)*, 1996, 126.

⁴³ Osman Eskicioğlu, *İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları*. (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996), 321; Bünyamin Erul, “Veda Hutbesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 591; İbrahim Bayraktar, “İslâm'ın İnsana Tamdığı Bazı Temel Haklar ve Veda Hutbesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1991): 229.

⁴⁴ Recep Ardoğan, “İnsan Haklarına Saygının Yükseltilmesinde İslami Teolojinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004): 88.

⁴⁵ Şentürk, “İnsan Hakları”, 22: 328.

⁴⁶ Hakkı Aydın, *İslam ve Modern Hukukta İşkence* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 31.

⁴⁷ Süleyman Recebî, “İslam'da İnsan Hakları”, *Din Şûrası (Sempozyum)* 2 (2003): 45.

⁴⁸ En büyük zulümlerden biri, kişinin canına kıyması, intihar etmesidir. “ليس أحد في الظلم أظلم ممن قتل نفسه” bk. Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-Tahsil* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2: 272.

⁴⁹ Aydın, *İslam ve Modern Hukukta İşkence*, 37.

⁵⁰ Adem Apak, “Hz. Peygamber (sav)'in Ugulamalarında İnanç Hürriyeti”, *Diyanet İlmî Dergi*, Özel Sayı (2003): 422.

⁵¹ es-Serahsi, *el-Mebsût*, 10: 86.

⁵² Arap yarımadasındaki putperestler bunun istisnası olarak değerlendirilmiştir. Bk. Abdüssemi' Salim Hiravi, *Lugatü'l-idareti'l-amme fi sadri'l-İslâm*. (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1986), 332.

ra da tanınan,⁵³ örgütlenmeyi⁵⁴ de ihtiva eden din-vicdan hürriyetini; “fitne”⁵⁵ kavramıyla hassas bir çizgiye oturtulan, kişilere, mukaddesata ve insana saygısızlık anlamı taşımadığı sürece devlet başkanını eleştirebilme düzlemine varan boyutta⁵⁶ ifade hürriyetini ve diğer temel hakları tanımıştır. Üstelik İslam’ın dinî, hukukî ve ahlakî içerikle sunduğu insan hakları tanımlaması, seküler anlayışın insan fizyolojisine ve maddeye indirgenmiş insan hakları tanımlamasının eksiklerini taşımamaktadır.⁵⁷

Hakların zeminini oluşturmak bakımından, İslam’a göre insanın üç kademeli değeri söz konusudur: İnsan olması hasebiyle (insanî) değer,⁵⁸ inancından kaynaklanan (imanî) değer ve çalışmayla elde edilen (amelî) değer.⁵⁹ Kişi, insan olması itibarıyla din farkı gözetmeksizin bütün insanlığı kuşatacak şekilde⁶⁰ tabii bir değere sahiptir.⁶¹ Meleklerin Hz. Âdem’e secde etmeleri ve Hz. Peygamber’in, Yahudi cenazesinin geçişi sırasında ayağa kalkması⁶² insani değerın görünümündendir. İnsanı değerli kılan önemli bir diğer özellik onun inancıdır. İslam temelde kişinin görüntüsüne, rengine değil, inancına değer verir.⁶³ İnsan, iki boyutlu bir varlıktır. Bir yönüyle, diğer canlılar gibi, yiyen içen, fizyolojik ihtiyaçlarını gideren bir canlı; diğer yönüyle düşünen, inanan bilgi, düşünce ve vicdan sahibi bir varlıktır. İnsanı, gerçek manada insan yapan da bilgisi, vicdanı ve imanıdır.⁶⁴ Bu yönüyle insan,

⁵³ Ahmet Yaman, “Zimmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 434. Ayrıca bk. Ahmet Bostancı, *İslam Kamu Hukukunda Gayri Müslimler : (Hz. Peygamber Devri Uygulaması Temelinde)*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1999), 64; Şemsettin Ulusal, *İslam Hukukunda Uluslararası Andlaşmalar* (Ankara : Ankara Üniversitesi, 2006), 58. Cizyenin, küfrü izale eden maddi bir bedel değil, gayrimüslimlerin İslam’a davet edilme formlarından biri olduğu yönündeki değerlendirmeler için bk. es-Serahî, *el-Mebsût*, 10: 87; Ali Şafak, “İslam Hukukunda İnanç, Fikir ve Söz Hürriyeti”, *Diyanet İlmî Dergi* 15/3 (1976): 137; Şevki Saka, “Kur’an’a Göre İnanç Hürriyeti”, *Diyanet İlmî Dergi* 28/1 (1992): 137.

⁵⁴ Yener Öztürk, “Kur’an ve İnanç Hürriyeti”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2005): 114. Bu yönüyle, inanç hürriyeti konusunda İslam hukukunda görülen klasik teoriyi aşma ve her bireyin dinin ifadesi, yaşanması, propagandasını yapma gibi boyutlarında eşit olması gerektiği yönünde söylemler oluşturmak, batının insan hakları iddialarının temelindeki çıkar hesaplarını gözden kaçırıp, sınırları belli özgürlükçü İslamî teoriyi batının insan hakları görünümümlü menfaat sistemine kurban etmek demektir. Bk. Fethi Ahmet Polat, “İnsan Hakları ve Özgürlükleri Bağlamında, Kuran’da Dini Pluralizm”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası* 1/1 (2004): 64-65.

⁵⁵ Muhammed H. Kemali - Halim Sırçancı, “İslâm’da İfade Hürriyeti: Fitne Kavramının Tahlili”, *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (1993): 42.

⁵⁶ Kasım Şulul, “Hz. Peygamber’in Bazı Uygulamaları ve Hadisleri Çerçevesinde İfade Hürriyeti”, *Kutlu Doğum Sempozyumu (Şanlıurfa)*, [t.y.], 66.

⁵⁷ Recep Ardoğan, “Sekülerizm, İslam ve İnsan Hakları”, *İnsan Hakları ve Din (Sempozyum)*, 2010, 357.

⁵⁸ Bazı araştırmacıların bu konuda imanın sağladığı üstünlüğü gölgeleyecek düzeyde bir değerlendirme biçimini esas aldıkları müşahade edilmektedir. Bk. Yakup Üstün, “İslama Göre İnsan”, *Diyanet İlmî Dergi* 14/5 (1975): 364. Ancak bu tahlillerde insanî üstünlüğün, imanî üstünlüğe mukayese ile oldukça düşük bir seviye olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

⁵⁹ Nuri Topaloğlu, “İnsan Hakları ve İslam”, *Diyanet İlmî Dergi* 26/1 (1990): 12.

⁶⁰ Ahmet Güç, “İslam’da İnsana Verilen Değer”, *Kutlu Doğum Sempozyumu (Türkiye Diyanet Vakfı)*, 1995, 125.

⁶¹ Güç, “İslam’da İnsana Verilen Değer”, 124. Delil gösterilen ayet İsrâ 17/70.

⁶² Buhari, “Cenâiz”, 50.

⁶³ Güç, “İslam’da İnsana Verilen Değer”, 127.

⁶⁴ Yılmaz, “İnsan Hakları Üzerine Bazı Tahliller”, 105.

maddî olarak varlık bulan fizyoloji değil, onun derunundaki kalp, ruh, vicdan ve imandır. Tahlil edilmesi gereken husus, temel insan haklarının hangi değer üzerine inşa edildiğidir.

Bu tasnif ekseninde bakıldığında, hakların, insan olma değeri üzerine inşa edildiği görülmektedir.⁶⁵ Nitekim Serahsî'nin zimmeti (hukukî kişiliği), Âdemiyyet ile izah etmesi, hakların insan olma değeri üzerine bina edildiği yönündeki yaklaşımın literatürdeki açık görünümülerindendir.⁶⁶ Mâverdi'nin, muhtesibin görev alanlarını izah ederken konuyu, “insan hakları konusunda marufu emretmek” “الأمر بالمعروف فى حقوق الادميين” başlığı altında ele alması da insan olma değeri üzerine inşa edilen bir hak alanına işaret etmektedir.⁶⁷ Ancak insan haklarının tanınması ve korunmasının birbirinden ayrılması gerekmektedir. Temelde insan haklarının tanınması insan olma değeri üzerine inşa edilirken; bu hakların korunması imanî değer üzerine bina edilmektedir (el-ismetü bi'l-îman). Nitekim İslam hukukçuları öteden beri, hakların Allah'ın insanlara bağışı ve lütfu olduğu yönündeki yaklaşımı esas almışlardır.⁶⁸ İnsan olmaktan kaynaklanan haklar da bu zeminde anlam bulur.⁶⁹ Sınırlar içerisinde iman veya emanla devlete bağlananların temel hakları korunduğu gibi, imanî sebebiyle, devlet sınırları dışında bulunan Müslümanların hakları da koruma altındadır. Var olan haklar terkle⁷⁰ zamanaşımıyla veya hak sahibinin sefih olmak gibi kişisel durum farklılaşmasıyla⁷¹ iptal olmaz.

Zimmîlerin haklarının korunmasının arkasında da imanın otoritesini kabul etmeleri (el-ismetü bi'l-emân)⁷² vardır.⁷³ Zimmîler İslam devletine bağlılığı kabul

⁶⁵ Ahmet Yaman, “İslam'ın Temel Kaynakları ve Tarihi Tecrübe Işığında Gayri Müslimlerle Birlikte Yaşamının Hukukî Çerçevesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015): 15.

⁶⁶ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsüleimme es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (İstanbul: Dâru Kahraman, t.y.), 2: 333.

⁶⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999), 397.

⁶⁸ Hakların özcü bir yaklaşımla değil, ilişkisel yaklaşım gereği doğal olarak var olduğu görüşü burada tahlile değerlidir. Bu yaklaşıma göre haklar insan olması sebebiyle kişinin özünden değil, kurduğu ilişkilerden kaynaklanmaktadır ve iletişimin olduğu yerde zorunlu olarak haklar da var olur. Ancak iletişimi hakların varoluşsal gerekçesi olarak nitelendirmek, klasik yaklaşım ve İslamî teolojideki lüf-i ilahî anlayışına muvafık değildir ve insanı, her an yaratmakta olan, âleme müdahale eden, teşriî iradesi ile sosyal düzen kuralları koyan, hakları belirleyen ve sınırlayan bir ilahî irade tasavvurunun göz ardı edilmesi fikrine sürüklemeindedir. İslamî tasavvur itibarıyla haklar ilahî iradenin lütfudur ve naslarla tanımlanan haklar esastır. Nassları aşan bir hak tanımlaması muteber değildir. Bu yönüyle Recep Şentürk'ün insanı, insan haklarının yaratıcısı, yorumlayıcısı ve taşıyıcısı olarak nitelendirmesi (Şentürk, *İnsan Hakları ve İslam*, 277-278.) teosentrik (tanrı merkezli) değil, antropomorfik (insan merkezli) bir hayat algısını ortaya koymaktadır. Bu görüşün mantıkî tutarlılığı da bulunmamaktadır. Çünkü iletişim, hakkın var olması ve tanımlanmasında değil, bu alandaki uygulama ve aksiyolojide anlam taşıyabilecek niteliktedir.

⁶⁹ Ali Bardakoğlu, “Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 142.

⁷⁰ Ebü Abdullah Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybanî, *el-Hüccetü alâ Ehli'l-Medîne* (Beirut: Âlemül-Kütüb, 1403), 4: 78.

⁷¹ Ali b. Ebubekir b. Abdulcelil el-Ferganî el-Merginânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübeddî* (Beirut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, t.y.), 3: 280; el-Haddâdî, *el-Cevheratü'n-Neyyira*, 2: 153.

⁷² Alâüddin Ebubekir b. Mes'ud b. Ahmed el-Kasânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 9: 394.

⁷³ Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 76-77.

edip cizye denilen himaye ve el çekme vergisini⁷⁴ ödediklerinde,⁷⁵ İslam ülkesinde oturmaya, din-vicdan hürriyetine,⁷⁶ can, mal ve namuslarının korunmasına hak kazanmış olurlar.⁷⁷ Böylece hem İslam'ı tanırlar⁷⁸ hem de inançlarının gereklerini yerine getirebilirler. Çünkü hak ve sorumlulukları konusunda genel kural, kamu yönetimi ve inançla ilgili istisnalar dışında Müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olmalarıdır.⁷⁹ Fakat isyan, cizye ödememek, zina, casusluk, İslam'a hakaret, irtidata sebep olmak, eşkıyalık ve tefecilik zimmet anlaşmasını dolayısıyla İslam devletinin, zimmînin temel haklarına dair koruma taahhüdünü sona erdirir.⁸⁰

Bu haliyle, insan haklarının tanınması bakımından Müslümanla gayri müslim aynı durumdadır. Hakların korunmasında ise realite göz önünde bulundurulmuş, İslam'ın otorite alanı içerisinde bütün insanların temel hakları korunmuşken; İslam devletinin sınırları dışında, iman esasının baskınlığıyla hareket edilerek Müslüman bireylerin temel haklarına yönelik saldırılar müdahale gerekçesi olarak değerlendirilmiştir. Temel hakların muhafazasında imanî değer bir öncelik alanı oluşturmakla birlikte, insanî ve amelî değer de dikkate alınmıştır. İHD bağlamında otoritenin gücüyle orantılı olarak insanî ve amelî değere istinaden, temel haklara yönelik saldırıları giderme yönünde tavır almak, Müslüman toplum ve yapılanma için esas kabul edilmiştir.

2.2. Uluslararası İlişkilerin Temel Niteliği Bağlamında İHD'nin İmkânı

Uluslararası ilişkilerin esası “menfaat” kavramıyla ifade edilmekte olup; evrensel insan hakları söylemlerinin arkasında çıkar hesapları bulunmaktadır. Çünkü insan haklarını koruma iddiaları, uluslararası ilişkiler sistemindeki menfaatçi karakterden tecrit edilmiş değildir. Buna karşılık, İslam hukukçularının çoğunluğuna göre⁸¹ uluslararası ilişkiler savaş esasına dayanır.⁸² Bu yaklaşım esas alınarak oluşturulacak

⁷⁴ Gayr-i müslimler cizye ile iki hak elde ederler: savaştan geri durma (الكف عنهم) ve himaye (الحماية لهم). Bk. el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 254.

⁷⁵ Ebü Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Muhtasarü't-Tahâvî* (Beyrut: Daru İhyâi'l-ülüm, 1986), 282.

⁷⁶ Bostancı, *İslam Kamu Hukukunda Gayri Müslimler*, 91.

⁷⁷ el-Kasanî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, 9: 387.

⁷⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 10: 89.

⁷⁹ Yaman, “Zimmi”, 44: 435; Bostancı, *İslam Kamu Hukukunda Gayri Müslimler*, 33.

⁸⁰ Muhammed Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi* (Ankara: Beyan Yayınları, 1998), 342; Ali Aslan Topçuoğlu, *Temel Hak ve Özgürlükler Açısından İslam Kamu Hukukunda Gayrimüslim Vatandaşların Hukuki Statüsü* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2005), 66-75.

⁸¹ Aksi görüş sahipleri için bk. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 120. İslam sadece insanlar arasındaki münasebetlere işaret etmekle yetinmeyip toplumlar ve devletlerarasındaki münasebetleri emniyet ve sulh esasına dayandırır. Bk. Ahmed Özel, *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı: Dârulislâm, Dârulharb* (İstanbul: İz yayıncılık, 1998), 32. İslam tarihindeki savaşlar hep nefsi müdafaa niteliğindedir. Bk. Recebi, “İslam'da İnsan Hakları”, 45.

⁸² Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 113; Ahmet Özdemir, *İslam Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzenininin Savaş Yoluyla Sağlanması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2008), 99.

insan hakları eksenli diplomatik süreç, cihat⁸³ ve ilâyı kelimetullah (Allah kelimasını yüceltme) ile anlamını bulan savaş⁸⁴ halinin parçası olacaktır.⁸⁵

İslam genel olarak insanî değerden kaynaklanmak üzere insanlar için temel haklar tanımlaması⁸⁶ yapmış ancak bu hakları, “Fitne kalmayınca kadar onlarla savaşın.” (el-Bakara 2/197) “Müşrikleri yakaladığınızda öldürün” (et-Tevbe 9/5) şeklindeki ayetler ve “Lâ ilahe illallah diyene kadar insanlarla savaşmakla emrolundum.”⁸⁷ biçimindeki hadislerle değerlendirmiş; en büyük kötülük/zulüm⁸⁸ olan şirk halinin giderilmesi yönündeki mücadeleye anlamlandırmıştır. el-Ahkâmü’s-sultâniyye türü eserlerde valilik kurumunun izahında “cihat valisi” şeklinde farklı bir görev alanı ortaya konup, bunun vazifesinin “müşriklerle savaşmak” şeklinde tanımlanması⁸⁹ da İslam’ın devlet tasavvurunda⁹⁰ savaşın yeri bakımından göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur.

Serahsî diğer devletlerle ilişki kurulduğunda söz konusunu devlet veya toplumun İslam’a davet edileceğini, davete icabet etmemeleri durumunda kendileriyle savaşılacağını ifade etmektedir. Serahsî bunu, emir bi’l-ma’ruf ve nehiy ani’l-münker/iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama prensibi ile izah etmekte; bu prensibin, ümmetin en temel vasfını ifade ettiğini, Hz. Muhammed (sas) ümmetinin bu özellik sebebiyle “en hayırlı ümmet” (Âli İmran 3/110) olarak nitelendirildiğini, iyiliğin başının Allah’a iman olduğunu, her müminin Allah’a imanı emretmesi ve buna davet etmesi gerektiğini; asıl kötülüğün şirk ve inkâr olduğunu, her

⁸³ Muhammed Nasr, *Tatavvuru’l-Fikri’s-Siyâsî fi’l-İslâm* (Kahire: Dâru’l-Meârif, 1984), 2: 39. Cihat, hayatın gayesi olarak Allah’a kulluk etmek, dini ölçüleri toplumsal hayatta yaşamaya çalışmaktan İslam’ı diğer insanlara tebliğle, İslam ülkesini ve Müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunma ve gerektiğinde bu konuda savaşmaya kadar kapsamlı bir anlam taşımakta; kalp, dil, el ve silah gibi beşeri aksiyonun ortaya konulduğu her vasıta ile yapılabilmektedir. Bk. Ahmed Özel, *İslam ve Terör: Fikhî Bir Yaklaşım* (İstanbul: Küre Yayınları, 2007), 68.

⁸⁴ Savaş, zamana ve şartlara göre farklılık arz eden bir süreci ifade eder. Kılıçla, topla, tankla, uçakla yapılan savaşların ardından günümüzde siber saldırılarla görünürlük kazanan bir savaş türü söz konusudur. Ya da ülke borsalarına, dolayısıyla ülke ekonomisine dönük bilinçli, planlı sermaye hareketleri ve bu şekilde ekonomiye zarar verme çabaları, bir diğer modern zaman savaş türü olarak ifade edilebilir. Diplomatik savaş da bunun bir türüdür. Hendek savaşında Nuaym b. Mes’ud diplomasisi için bk. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 192-193.

⁸⁵ Bundan dolayı Osmanlı devleti on beşinci asırdan sonra artık diplomatik ilişkilerde hiçbir devleti kendi statüsünde ve eşit görmeyen bir anlayışla hareket etmiş ve diğer devletlere daimi elçiler göndermenin o devletleri tanımak anlamına geleceği, barış içinde bulunmamanın esas olduğu gibi sebeplerle diplomatik süreçleri şekillendirmiştir. Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 38.

⁸⁶ Zarûrât-ı hamse bütün temel hakları kapsayıcı nitelikte olup, bütün insanların temel hak ve yararlarını belirlemeye, tanımlamaya yöneliktir. Bk. Şentürk, “İnsan Hakları”, 22: 328.

⁸⁷ Ebû Davud, “Cihad”, 18

⁸⁸ “أَنَّ الظُّلْمَ حَرَامٌ شَرَعًا وَعَقْلًا، لَا يُسْتَبَاحُ بِجَائِلٍ وَلَا بِوَجْهِ مَا” bk. Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsili, *el-İhtiyar li Ta’lîli’l-Muhtâr* (Beyrut: Matbaatü’l-Halebî, 1937), 2: 108.

⁸⁹ Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1966), 39.

⁹⁰ İslam din, Müslümanlar devlettir. Bk. Abdülkerim Hatib, *el-Hilafe ve’l-İmame: Diyaneten ve Siyaseten* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1975), 214.

Müslümanın gücü oranında bunu engellemesi gerektiğini ifade etmektedir.⁹¹ Kâsânî, savaşın biaynihî (bizâtihi) amaç olmadığını, amacın İslam'a davet olduğunu ve bunun benân (savaş) veya beyân ile yapılacağını ifade etmektedir.⁹² Mâverdî de "Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle çağır." (en-Nahl 16/125) ayetinden hareketle, savaştan önce, insanların güzellikle İslam'a davet edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁹³ Uluslararası ilişkilerin savaş esası üzere tanımlanması, İslam'ı savaş ve şiddete ircâ etmek değil;⁹⁴ sürekli teyakkuz halinde olmak, insan haklarını koruma reaktörü olarak kendini konumlandırmaktır.

İslam, temel hakları korumak, zulümleri⁹⁵ önlemek, toplumsal barışı sağlamak⁹⁶ için savaşı meşru kılmıştır.⁹⁷ Batının günümüzde yaptığı gibi insan haklarını gerekçe olarak ileri sürüp çıkar hesapları peşinde koşmak suretiyle değil de hakikaten insanların temel haklarını koruma altına almak amacıyla işlerlik kazandırılacak süreçlerde İslam devletinin çekimser davranmayacağı, "Müslümanların ve İslam'ın izzeti"⁹⁸ ve "dünya barışı"⁹⁹ ilkelerinin gereği olarak böyle bir sürece katkı sağlayacağı açıktır. Çünkü insanların aynı ana-babadan yaratılmış olması, (en-Nisâ 4/1) tek bir ümmet olarak nitelendirilmesi, (el-Bakara 2/213) İslam çağrısının evrenselliği ve insanların kardeşliği fikri ekseninde¹⁰⁰ İslam devletler hukuku bakımından insan hakları eksenli sömürge amacı taşımayan diplomatik süreçleri mümkün kılmaktadır.

2.3. Mülkîlik ve Şahsîlik Prensipleri Bağlamında İhd'nin İmkânı

Mülkîlik, kanunun ülke sınırlarında geçerli olması,¹⁰¹ şahsîlik ise kanunun, gittiği her ülkede kişiyi izlemesi olup, bunlardan birinin katı biçimde uygulanması sakinler oluşturmaktadır.¹⁰² Temel yaklaşım, mülkîliğin esas, şahsîliğin istisna ol-

⁹¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 10: 3.

⁹² el-Kasanî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, 9: 386.

⁹³ el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 84.

⁹⁴ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 18.

⁹⁵ Hakkın sahibine ulaştırılması adalet, olması gereken yerden başka yerde bulunması ise zulümdür. "أَنَّ الظُّلْمَ وَضَعَهُ" الشَّيْءُ فِي غَيْرِ مَحَلِّهِ bk. Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1: 661.

⁹⁶ Özel, *Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı*, 63.

⁹⁷ İslam fiilî savaş halinde dahi temel hakları korumuş, kadınlara, çocuklara, yaşlılara, din adamlarına, evlerine veya mabetlerine çekilmiş insanlara zarar vermeyi yasaklamıştır. Bk. el-Kasanî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, 9: 392. Haklara riayet konusunda askerlerin azami düzeyde özen göstermeleri esastır. Çünkü dinin hükümlerine en sıkı şekilde bağlanması gerekenler, canlarıyla Allah yolunda savaşanlardır. Bk. Abdurrahman b. Abdullah b. Nasr eş-Şeyzerî, *el-Menhecü'l-Meslûk fi Siyâseti'l-Mülûk* (Ürdün: Mektebetü'l-Menar, 1987), 612.

⁹⁸ "Asıl üstünlük Allah'ın, rasûlünün ve müminlerindir." Bk. Münafikun 63/8.

⁹⁹ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 360.

¹⁰⁰ Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, 55-56.

¹⁰¹ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü* (Ankara: Yorum Yayıncılık, 1982), 345.

¹⁰² Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram ve Kurumları* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2013), 191.

duğu yönünde ise de kişiler ve aile hukukunda, kanunlar ihtilafı sistemleri ekseriyetle şahsiliği esas almıştır.¹⁰³

İslam ahkâmı evrenseldir ve nerede olursa olsun Müslüman'ı bağlar. Bundan dolayı, insan haklarının korunmasında Müslümanlar için şahsilik ön planda olup; haklar, sınırların içinde¹⁰⁴ de dışında da korunmuştur, hak ihlali devlet müdahalesini gerektirir.¹⁰⁵ Müslümanlara yönelen saldırılar karşısında müdafaa meşrudur ve başka ülkelerdeki Müslümanlara yönelik saldırılarda da bu meşruiyet sınırı içerisinde hareket edilir.¹⁰⁶

Yalnızlık ve zaaf hissi uyandırması, gayri Müslimlere tabi olmaya yol açması ve Müslüman'ın izzetine uymaması sebebiyle, İslam'ın emirlerinin yerine getirilemediği ülkelerde yaşamak, haram olarak nitelendirilmiş, zelil ve hakir olmamak için buralardan hicret etmek gerektiği, aksi durumda, kişinin, bulunduğu hale alışıarak nefesine zulmetmiş olacağı ifade edilmiştir. Ancak gayr-i müslim devlet sınırları içerisinde yaşama mecburiyeti ortaya çıkmışsa, azınlık durumundaki Müslüman bir topluluğun kendilerine zulmeden ve haklarını gasp eden gayri müslim yönetime karşı Müslüman devletten yardım istemesi İslam'a göre savaşın meşru sebeplerinden biridir. Düşman ülkesindeki Müslüman esir, serbest bırakılır ve kendisine eman verilirse, bu kişinin canına ve mallarına dokunulması haram olur, darulislama gitmesi gerekir, engellenmesi savaş sebebidir.¹⁰⁷ Şafiilere göre darupherpte Müslüman olan kişinin malı, bu kişi orada kalsa da darulislama gelse de ganimet olmaz, korunmuştur. Canına ve malına yönelik saldırı kısas ve tazmin gerektirir. Müslümanın malı ve canı her yerde aynı şekilde masumdur. Hanbeliler'e göre de bu durumdaki Müslümanın canı ve malı korunmuştur, bunlara yönelik ganimet hükümleri uygulanamaz.¹⁰⁸ İslam'ın evrenselliği, imkânlar ölçüsünde, başka ülkelerdeki Müslüman bireylerin durumlarının murakabe ve muhafazasını gerektirir. Ebû Hanife'nin, Müslümanların kayıtsız şartsız güven içinde oldukları yeri

¹⁰³ Mesut Önen, *Hukukun Temel Kavramları* (İstanbul: Der Yayınları, 1991), 143-144.

¹⁰⁴ Tarihte, bir Müslümanın başka bir İslam devletinde yer edinebilmesi, on beş günden fazla kalma niyetine bağlı idi, ilave fazlaca şartlar aramıyor, bu kişi seferi değil, mukim olarak kabul ediliyordu. Bk. Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, 404.

¹⁰⁵ Müslüman olmayan ülkelerdeki Müslümanların durumları, yöneticilerin müsahahalarına göre farklılık arz ediyordu. Bk. Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, 21.

¹⁰⁶ Bu, devletin gücü ve etkinliğiyle orantılı bir meseledir. Çünkü normal şartlarda darulharpte İslam devletinin otoritesinden söz edilemez, devlet sınırları dışında yönetimin velayet yetkisi geçersizdir. Ancak sınırları aşan bir etkinlik alanı söz konusu ise süreç farklı şekillenmektedir. Bk. el-Kasani, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, 2: 38. İslam toprakları dışında İslam devleti için sınırlı otoriteden "مُشُورُ الْوَلَايَةِ" söz edilebilir. Bk. Bâberti, *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye*, 3: 421.

¹⁰⁷ Ahmet Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 94.

¹⁰⁸ Hanefilere göre ise darulharpte Müslüman olanın gayr-i menkulleri ganimet olur, ancak menkulleri üzerinde ganimet hükümleri uygulanmaz. Müslüman olup darulislama gelirse, hem menkulleri hem de gayr-i menkulleri ganimet hükümlerine tabidir. Çünkü şahsı ve malları üzerindeki dokunulmazlık, din ile değil ülke ile yani o bölgenin darulislam olması ile gerçekleşir. Bkz. Özel, *Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı*, 165.

darul-İslam olarak nitelendirmesi,¹⁰⁹ farklı bölgelerde yaşayan Müslümanların güvenliğinin tetkiki ve güvenlik eksenli İHD'nin işletilmesi fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Gayrimüslimlerin temel haklarının korunmasında şahsîlik değil, mülkîlik esastır.¹¹⁰ Emanla¹¹¹ İslam devletinin korumasına giren gayrimüslim, temel hakları bakımından koruma altındadır, can ve mal güvenliğine sahiptir. Ancak devlet sınırları dışında bulunan ve devletle zimmet anlaşması olmayan gayrimüslimler için aynı durum söz konusu değildir. İslam devleti, otorite alanı içerisinde bulunmadığı için¹¹² devlet sınırları dışında, gayrimüslimin temel haklarının muhafazasını taahhüt etmemektedir. Fakat taahhüt ve teminatın gereği olmamak üzere devletin, sınırları dışındaki hak ihlalleri karşısında duyarsız kalmayacağı, İslam'ın temel prensiplerince tepki göstereceği, gücü oranında müdahale edeceği açıktır.

Konunun bir diğer yönü, insan hakları gerekçesiyle başka devletlerin İslam devletinin iç işlerine müdahalesi, bu doğrultuda diplomatik süreçler işletmesidir. İslam, gayrimüslimlerin darulislamda temel haklardan yararlanmalarına imkân vermiş,¹¹³ özel hukuk alanında kendi mahkemelerine müracaata müsaade etmiştir. Ancak bu, iç hukuk meselesi olup; konunun uluslararası vecibeler üzerinden devletin iç işlerine müdahale gerekçesi olarak ele alınması, İslam devletinin egemenlik hakkını ihlal olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁴ Nitekim Tanzimat ve Islahat'ın, zimmîlerin temel hakları gerekçesiyle İslam devletinin iç işlerine müdahale olduğu, İHD'nin çıkar hesapları ekseninde etkinleştirildiği açıkça görülür.¹¹⁵ Zimmîlerin hakları gerekçesiyle oluşturulan ve Osmanlı'da Müslümanla gayrimüslimin her açıdan eşitlenmesini amaçlayan, sonrasında Hıristiyanların cizye vermemeleri gerektiği yönünde baskı mekanizmalarına zemin hazırlayan Tanzimat¹¹⁶ ve Islahat Fermanı¹¹⁷ süreçleri, Türkiye'de son iki yüz yılda yaşanan, Batının menfaat eksenli İHD'nin açık görünümleridir. Nitekim gayrimüslim hakları ile başlayan Osmanlı'nın iç işle-

¹⁰⁹ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 358.

¹¹⁰ Mehmet Akif Aydın, "Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 327.

¹¹¹ Zimmî kimliğinin akid, karîne, bağlantılı sebepler ve devletin tek taraflı ihsanı şeklindeki elde edilme yolları için bk. Yaman, "Zimmi", 44: 434-435.

¹¹² "وَأَنَّ الْأَمْثَلُ فِي الشَّرَائِعِ هُوَ الْمُعْتَمَدُ بِحَقِّ النَّاسِ كَمَا أَنَّ اللَّهَ تَعَدَّى تَنْفِيذَهَا فِي دَارِ الْحَرْبِ لِعَدَمِ الْوِلَايَةِ" bk. el-Kasani, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Sherâi'*, 2: 311. "أَنَّ الْفَيْعَالَ لَمْ يَتَّعْ مُوجِبًا لِعَدَدِ الْإِسْتِغْنَاءِ وَالْعِدَامِ الْوِلَايَةِ، كَمَا لَوْ قَطَعَ فِي دَارِ الْحَرْبِ؛ لِأَنَّ عَشْرَكَرَ أَهْلَ الْبَيْعَةِ فِي حَقِّ الْقَطَاعِ الْوِلَايَةِ". el-Kasani, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Sherâi'*, 7: 141.

¹¹³ Ahmet Özel, "Müte'men", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 141.

¹¹⁴ Özel, *Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı*, 265.

¹¹⁵ Tanzimat ve Islahat Fermanlarını fıkıh kültür ve literatüründe dağınık halde bulunan hakların batı tarzında kanunlaştırılarak ilan edilmesi (bk. Şentürk, "İnsan Hakları", 22: 329.) şeklindeki bir yaklaşımın literatüre ve vakıya uygunluğu önemli bir tartışma alanıdır.

¹¹⁶ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 6.

¹¹⁷ Tanzimat'ın ilanından sonraki uygulamalarla ilgili olarak özellikle gayr-i Müslimlere yeni haklar tanıyan 1856 tarihli hatt-ı hümayun. Bk. Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 185.

rine müdahale süreci, kadın hakları gerekçesiyle devam ettirilmiş; asıl hedef insan hakları değil Osmanlı, hilafet kurumu, sömürgeleştirme ve Batılılaştırma olmuştur. Hedef temel hakları korumak olsaydı, Batının, Balkanlardaki Müslüman nüfusun azaltılıp Hıristiyan nüfusun hızla artırılması¹¹⁸ şeklinde gerçekleşen hak ihlali karşısında tepki göstermesi gerekirdi. Günümüzde de aynı yaklaşım devam ettirilmekte, insan hakları gerekçesiyle başka devletlerin iç işlerine müdahalelerin sonu savaşıla, kanla bitmekte, insan hakları gerekçesiyle İslam şehirleri bombalanmakta, tarumar edilmekte, bölgenin zenginliklerine el konulmaktadır. Konu hakikaten insan hakkı olduğunda ise devletlerin büyük çoğunluğu egemenliğe saygı ve müdahale etmeme gibi kuralları öne sürerek¹¹⁹ duyarsız kalmayı tercih etmektedir.

3. İNSAN HAKLARI DİPLOMASİSİNİN İSLAMÎ PRATIĞI

İslamî diplomasinin amaçları tebliğ,¹²⁰ diğer ülkelerdeki Müslümanların sorunlarına çözüm bulmak,¹²¹ ticari ilişkiler kurmak, andlaşma akdetmek, barış müzakerelerini sürdürmek,¹²² savaş notası vermek, savaş sonrası durum müzakeresi,¹²³ tazminat mükellefiyeti, kutlama, taziye, istihbarat faaliyetleri¹²⁴ ve kültür elçiliği¹²⁵ olarak; İbn Kayyim'in tahliliyle insanlar için salahı temin ve fesadı def şeklinde¹²⁶ ifade edilebilir. İHD açısından tebliğ ve diğer ülkelerde bulunan Müslümanların sorunlarına çözüm bulma amaçları özel önem arz etmektedir. İslam'dan haberdar olmak her insanın hakkıdır,¹²⁷ şirk ve inkâr en büyük zulümdür,¹²⁸ insanların bu

¹¹⁸ Kemal Karpat, "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 30.

¹¹⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2013), 527.

¹²⁰ Nitekim hicretin altıncı yılında Hudeybiye Musalahası sonrasında Hz. Peygamber komşu hükümdar ve emirlere özel diplomatlarla mektuplar göndermişti. Bu diplomatik ilişkilerin amacı İslam'ı olabildiğince yaymaktı. Bk. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 183.

¹²¹ Böylece darulislam dışında yaşayan Müslümanlara sahip çıkılacak, onlar himayesiz bırakılmayacaktı. Nitekim Rasûlullah (sas) Amr b. Ümeyye'yi Mekke'ye göndermiş ve Hubeyb isimli sahibinin bağlı bulunduğu ağaçtan kurtarılmasını sağlamıştır. Abbasi halifesi Memun, Müslüman esirlerin durumunu, maruz kaldıkları muameleyi yerinde görmek için elçi göndermiş; elde ettiği sonuçlara göre Bizans'a savaş açmıştır. Bk. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 191.

¹²² Diplomasinin amacı, uluslararası sorunları barışçıl bir çözüme kavuşturmaktır. Bu da karşılıklı görüşme, arabuluculuk ve hakemlik yoluyla olmaktadır. Bk. Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, 185-186. Hendek savaşı sırasında Hz. Peygamber'le Uveyne b. Hıns arasındaki mekik diplomasisi de barış müzakerelerinin örneğidir. Bk. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 190.

¹²³ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 185.

¹²⁴ Diplomatik ilişkilerin en önemli amaçlarından birisi, diğer devletlerin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel durumlarının tespit edilmesi ve bu konuda sağlam bilgiler edinmektir. Böylece muhatap devletlere dair gerçekçi ve etkili bir siyaset tarzı geliştirilebilir. Bk. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 192.

¹²⁵ Abbasi halifesi Mansur'un kitap getirmek üzere Bizans'a elçiler göndermesi, kültür elçiliğinin önemli örneklerinden biridir. İslam devletler hukukunun temel gayesi olan tebliğ ve davetin yerine getirilmesinde diğer devletlerle kurulacak dostane ilişkiler çerçevesinde oluşturulan kültür köprülerinin rolü inkâr edilemez düzeydedir. Uhud savaşından sonra Hz. Peygamber'in bazı kabilelere talepleri üzerine öğretmenler göndermesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bk. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 297.

¹²⁶ Şemsüddin Ebî Abdillah İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyâseti's-Şer'iyye* (Beirut: Dâru Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1999), 38.

¹²⁷ İslam inancına göre insanın Allah'ı tanınması ve ona itaat etmesi yaratılışının amacı, kendine karşı temel hak ve sorumluluğudur. Bk. Şentürk, "İnsan Hakları", 22: 328.

¹²⁸ "أَلَّا الْكُفْرَ عَظْمَ الظُّلْمِ وَأَقْبَحَهُ" bk. el-Kasani, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, 2: 255.

zulümden kurtarılması gerekir ve İslam'ı tebliğ, ilayı kelimetullah, şirki izale yönündeki her çaba, başlı başına bir İHD sürecini ifade etmektedir. Diğer ülkelerdeki Müslümanların sorunlarına çözüm arayışları da İHD'nin diğer görünümüdür.

İslam, insan hakları konusunda teoride yaptığı tayin ve tespitlerin yanı sıra, pratikte de sorumluluk tanımlamaları yapmış,¹²⁹ bunları koruma altına almış,¹³⁰ teori-pratik uyumunu temin etmiştir.¹³¹ Hz. Peygamber döneminde Habeşistan'a hicret, Medine'de Hayber Yahudileri ile kurulan diplomatik ilişkiler, Hz. Peygamber'in komşu hükümdarlara mektuplar göndermesi ve senetü'l-vüfüdda Medine'de çok sayıda heyetin kabul edilmesi¹³² insanî diplomasinin pratiğine dair örneklerdir.

İHD'nin İslamî pratiği bağlamında eman, tahkim ve vakıf özel önem arz etmektedir. Eman,¹³³ gayri müslim (harbî) devlet vatandaşına İslam ülkesine girmek için tanınan can ve mal güvencesi,¹³⁴ emniyet¹³⁵ teminatı, ikamet andlaşmasıdır.¹³⁶ Eman verilene müstemem;¹³⁷ eman belgelerine, emanname denir.¹³⁸ Eman veren devletin dış siyaseti ve uluslararası yaptırım gücü, eman müessesesinin işleyişinde belirleyicidir.¹³⁹ Eman müessesesinin insan haklarının korunması ekseninde aktifleştirilmesi, temel hakları ihlal edilenlerin, emanla koruma altına alınmaları mümkündür. Nitekim eman müessesesinin tarihi tatbikatı buna imkân vermektedir.¹⁴⁰ Osmanlı devletinde de eman müessesesi geniş bir muhteva ve yaygın bir uygulama alanı bulmuş, asırlara göre devletin dış siyaseti ve gücüyle irtibatlı bir şekilde, eman uy-

¹²⁹ Bu noktada Mehmet S. Aydın'ın değerlendirmesi dikkat çekmektedir. Nitekim Mehmet Aydın, batılı ülkelerin eleştiri ve baskılarının İslam dünyasında insan hakları konusunda yeni bir bilinç düzeyinin oluşmasına katkı sağladığını ifade etmektedir. Bk. Mehmet S. Aydın, "İnsan Hakları: Niçin İslami Bir Yaklaşım", *Din Şûrası (Sempozyum)* 2 (2003): 38. Bu, batının başarılı bir İHD yürüttüğünün göstergesi olmalıdır. Araştırmacıların, insan hakları konusunda batının, İslam ülkelerine yaptıkları baskının olumlu etkilerinden söz etmeleri, düşünürler ve araştırmacılar düzleminde dahi fark edilemeyecek düzeyde gizli hedeflerle örülü başarılı bir diplomasi sürecinin oluşturulduğunu ortaya koymaktadır.

¹³⁰ Halit Çalış, "İslam ve İnsan Hakları: Ödev Öncelikli Toplum Modeli", *İnsan Hakları ve Din (Sempozyum)*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010, 83.

¹³¹ Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Muhammed es-Suğdı, *en-Nütefi'l-Fetâvâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 2: 711.

¹³² Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 183-184.

¹³³ İslam tarihinden eman örnekleri zikretmek gerekirse, Hz. Peygamber İslam'ın ilk dönemlerinde amcası Ebü Talib'in himayesinde tebliğ faaliyetlerini sürdürmüştür. Hz. Peygamber, Necran Yahudilerine eman vermiş, onların mallarını ve canlarını koruma altına almıştır. Bk. Nebi Bozkurt, "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 75-76. Müslümanlar, kendilerine yapılan eziyetler karşısında Hz. Peygamber'in müsaadesi ile Habeşistan'a iltica etmişlerdir. Hicret sırasında Müslümanlar tarafından verilen eman uygulamasına şahit olunmaktadır. Nitekim bu müessese Osmanlı Devletinde daha geniş bir muhteva, yaygın bir uygulama alanı kazanmıştır. Bk. Özel, *Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı*, 45.

¹³⁴ Özel, *Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı*, 45; Bozkurt, "Eman", 11: 75.

¹³⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsüleimme es-Serahsi, *Şerhu Kitâbi's-Siyeril-Kebir* (Matbaatü Şeriketi'l-İlânâti'-Şarkıyye, 1971), 2: 358.

¹³⁶ Ulusal, *İslam Hukukunda Uluslararası Andlaşmalar*, 43.

¹³⁷ Özel, "Müte'men", 32: 140.

¹³⁸ Bozkurt, "Eman", 11: 77.

¹³⁹ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 239-242.

¹⁴⁰ Çünkü eman, savaş esnasında düşman gruptan belli bir şahsa veya gruba, ticaret, diplomasi, eğitim seyahat gibi çeşitli sebeplerle verilen imtiyaz ve güvence anlamlarında geniş bir çerçevede kullanılmıştır Bozkurt, "Eman", 11: 76.

gulamalarında farklılıklar olmuş, gayr-i müslimler eman müessesesi ile temel haklarından mahrum olmaksızın hayatlarını sürdürmüşlerdir.¹⁴¹ Başka amaçları olmayıp sırf İslam'ı öğrenmek isteyen kişiye eman vermek vaciptir. Devlet, müstemenin can ve mal güvenliğini temini taahhüt ederken, eman isteyen de kamu düzenini bozucu faaliyetlere girişmemeyi taahhüt etmektedir.¹⁴² Nitekim Sultan Selim'in Hazine-i Amire muhafızlarından yüz elli kişinin katline karar vermesi ve devlet içerisindeki kiliseleri kapatıp, Müslüman olmayı reddedenlerin öldürülmesi yönündeki kararları Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin, Fatih'in verdiği emanı da gerekçe göstererek¹⁴³ muvafakat etmemesiyle uygulama alanı bulamamış,¹⁴⁴ gayrimüslimlerin temel hakları korunmuştur.

Eman gibi "tahkim" de İHD bağlamında önemli bir kavramdır. Nitekim aralarında ihtilaf bulunan kişilerin, bu ihtilafı çözüme bağlaması için üçüncü kişiyi hakem tayin etmeleri anlamına gelen¹⁴⁵ tahkim, mahiyet ve arka plan itibarıyla İslam hukukunda müşahade edilmekte olup;¹⁴⁶ milletlerarası uyuşmazlıkların çözümünde yoğun olarak kullanılan yöntemlerden biridir.¹⁴⁷ Ayetler (el-Hucurât 49/9; en-Nisâ 4/35) uyuşmazlıkların öncelikle arabuluculuk, uzlaştırma ve diplomasi ile çözümlenmesini emretmekte; bazı ayetlerle (en-Nisâ 4/35: el-Mâide 5/42, 95) sorunların hakemler eliyle çözümlenmesine işaret edilmektedir. Hz. Peygamber de tahkim yoluna müracaat etmiş,¹⁴⁸ tahkimin meşruiyeti konusunda icmâ oluşmuştur. Bu sebeple, konunun elverişli olması halinde, yetkililer, iç veya dış hukuk ilişkilerinde kamu adına tahkim sözleşmesine taraf olabilirler.¹⁴⁹ Devletlerarası ilişkiler, "mükabele bi'l-misil" kuralı, adalet ve fazilet esasları ile sürdürüleceği için insan hakları konusunda ortaya çıkan tahkim sürecinde zulmün¹⁵⁰ engellenmesi,¹⁵¹ iman eden-etmeyen ayrımı yapılmadan herkese adaletle hükmedilmesi hedeflenir.¹⁵²

¹⁴¹ Ancak sonraki süreçte batılı seyyahların farklı gerekçelerle eman alıp mürür tezkireleri ile Osmanlı sınırlarına girip misyonerlik faaliyetlerine giriştikleri ve devletin bu kişileri takip ettirdiği görülmektedir. Bk. Mehmet İpşirli, "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 77-79.

¹⁴² Bir erkeğe verilen eman, hem kendisinin hem de ailesinin can ve mal güvenliğini koruma altına almaktadır. Ancak bunun için eman isteyen kişinin casusluk gibi zararlı faaliyet ve amaçlarının olmaması gerekir. Vehbe ez-Zühayli, "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 79-81.

¹⁴³ İpşirli, "Eman", 11: 77.

¹⁴⁴ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devleti'nde İnsan Hakları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (5-7 Mayıs 2000)*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2000, 25-26; Osman Cilâci, "Kur'an Işığında Azınlıkların Hak ve Hürriyetleri", *Diyanet İlmî Dergi* 34/3 (1998): 25.

¹⁴⁵ Mustafa Yıldırım, "Tahkim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 39: 411.

¹⁴⁶ Mustafa Yıldırım, *Tahkim: İslâm ve Medenî Yargılama Hukukunda* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2002), 221.

¹⁴⁷ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 342.

¹⁴⁸ Müslim, "Cihad", 64.

¹⁴⁹ Yıldırım, "Tahkim", 2011, 39: 411-412; Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 343-344.

¹⁵⁰ Yargılama süreçlerinin temel amaçlarından biri de zulmü gidermek, adaleti tesis etmek, hakkı sahibine ulaştırmaktır. Bk. el-Mevsîlî, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*, 2: 82.

¹⁵¹ Hangi türü olursa olsun zulüm affedilemez. "رَأَيْتُمْ تَعَمَّدَ الظَّالِمَ فَلَا يَغْفَى" Bk. Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Dârul-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 5: 67; Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhi Zâde, *Mecmau'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 1: 625.

¹⁵² Özel, *Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı*, 34-35.

Bunlar İHD bağlamında devam ettirilen süreçlerde Müslümanların sorunları çözümleyici hakem pozisyonunda ve hukuk algı düzeyinde olmalarına işaret etmektedir. Buna göre Müslümanların hukuk algısı ve tefekkürü toplumları aşmalı, küresel boyut kazanmalı, insan haklarına dair meselelerde ve diğer konularda her toplumun öz dinamiklerini ve hukuk algısını kuşatır bir birikim düzeyine ulaşmalı; Müslüman hukukçular ve tesis edilen hukuksal kurumlar insan haklarına dair ihlallerin bölgesel dinamiklerini de göz önünde bulundurabilecek bir yeterlilikle tahkim için müracaat kaynağı olabilecek konuma gelmelidirler.

İHD’nde tahkimin yanı sıra “vakıf” kurumunun işlevlerine de işaret etmek gerekir. Çünkü İslam medeniyeti, vakıf medeniyetidir. Sadaka-i câriye ve infak anlayışının görünümü olan vakıflar, eğitimden sağlığa birçok alanda hizmet vermiş, sosyal hayatın işleyişine katkı sağlamış,¹⁵³ yardım elini hayatın her sahasına uzatmış,¹⁵⁴ insan haklarının korunması noktasında işlevsel olmuştur.¹⁵⁵ “Esiri kurtarın, açı doyurun ve hastayı ziyaret edin.”¹⁵⁶ buyruğu gereğince esirleri düşmandan kurtarmak için vakıflar tesis edilmiş¹⁵⁷ ve bu hususta Müslümanla zimmî eşit görülmüştür.¹⁵⁸ Bu durum, vakıflar konusunda yerel, sınırlayıcı bir perspektifin değil, sınırları aşan uluslararası bir algının var olduğunu, dolayısıyla, insan hakları ihlalleri noktasında uluslararası nitelik kazanmış vakıflar aracılığıyla önleyici tedbirler alınabileceğini, bir çeşit “vakıf diplomasininin” işletilebileceğini göstermektedir.

4. İNSAN HAKLARININ İSTİSMARI VE AHLAKİLİK PRENSİBİ

Yirminci asırda devletler, çıkarlarına en uygun diplomatik yöntemleri denemişler, İnsan haklarına verilen önem, merkezî devletlerin menfaatiyle çelişmediği sürece artmış, aksi halde azalmıştır. Diplomatik ilişkilerde insan hakları soğuk savaş sonrasında, uluslararası ilişkiler gündeminin üst sıralarına taşınmış, devletlerin karşılıklı iç işlerine müdahalelerinde ve çıkar hesaplarını gizlemede¹⁵⁹ araç olarak kullanılmış, günümüzde İHD dış politika uygulamalarının en önemli unsurlarından biri haline getirilmiştir.¹⁶⁰ İnsan haklarının çıkar hesapları için kullanılması, devle-

¹⁵³ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta, 2010), 255.

¹⁵⁴ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1981), 301.

¹⁵⁵ Şentürk, “İnsan Hakları”, 22: 328.

¹⁵⁶ Buhari, “Cihad”, 171.

¹⁵⁷ Erol Kozak, *Vakıf: Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak* (İstanbul: Akabe Yayın Ticaret ve Sanayi A.Ş., 1985), 31; Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 95.

¹⁵⁸ Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 95.

¹⁵⁹ İnsan hakları söylemlerine karşı başlangıçta duyulan güvensizliğin, mütereddit ve çekimser tavrın giderek azaldığı yönündeki yaklaşımlar (Şentürk, “İnsan Hakları”, 22: 329.) günümüz vakiasıyla uyuşmamaktadır. Çünkü günümüzde batının insan hakları söylemlerinin inandırıcılığı oldukça düşük seviyededir.

¹⁶⁰ Gürses, *İnsan Hakları Diplomasisi*, 25.

tin menfaati için her şeyi meşru gören Makyavelist anlayışın tezahürüdür. Buna karşılık İslam devletler hukukunda esas olan ahlakilik¹⁶¹ ve hukukiliktir.

İslam'ın, insana gerçek değerini vermesine karşılık yıllardır akan Müslüman kanına sessiz kalan Makyavelist Batı, insan haklarının savunucusu olarak sunulmaktadır.¹⁶² Hâlbuki Başta Fransa ve İngiltere olmak üzere, Batının temel hak ihlalleri, çoğunlukla insan hakları gerekçesiyle olmaktadır. Bu yönüyle en büyük problem, batının, diğer dünya ülkelerine bakışıdır.¹⁶³ Bu kapsamda, daha çok temenni niteliğindeki sözlerden oluşan 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, İkinci Dünya Savaşından sonra dünyada kültür emperyalizmi kurmaya çalışan galip devletlerin batı kültürünü empoze etme belgesi görünümündedir.¹⁶⁴

Yakın zamana kadar Devletler Hukuku müellifleri, uluslararası topluluk münasebetlerinde asıl unsurun devlet olduğu telakkisinden hareketle, insan hak ve hürriyetleri ile meşgul olmamışlar;¹⁶⁵ insan hakları söylemleri, çıkarlarına hizmet etmeye başlayınca, bu bağlamda diplomatik süreçler oluşturmaya çalışmışlar; söz konusu çabalar ahlakilik kriterinin ağır biçimde ihlali sebebiyle olumlu karşılık bulmamıştır. Çünkü gelişmiş devletlerin İHD kapsamında iddia ettikleri insan hakları söylemleri içerikten yoksun, taraflı bir yapıya sahiptir. Bunun en açık delili, gelişmiş ülkelerin, muhtelif baskı ve müdahale yöntemleri ile temel insan haklarının başında gelen din hürriyeti meselesinde Balkanlardaki Müslümanların maruz kaldıkları ihlaller konusunda duyarsız kalmaları ve bizzat bu devletlerin kontrolünde ağır insan hakları ihlalleri yapılmak suretiyle kısa bir sürede bölgedeki Müslüman oranının % 43'ten % 12'ye¹⁶⁶ düşmesidir.¹⁶⁷ Şayet gelişmiş devletler İHD hakikaten temel hakları korumayı hedefliyor olsalardı, gözlerinin önünde din hürriyeti ekseninde yıllarca devam eden ihlallere sessiz kalmamaları gerekirdi.

Her ne kadar bazı araştırmacılar,¹⁶⁸ ahlakın devletlerarası ilişkilerde bütünüyle dışlanması veya tamamıyla sisteme hâkimiyetinin söz konusu olamayacağını ifade etseler de, son asır diplomatik süreçlerinin analizi ve özellikle insan haklarının diplomatik süreçlerde istismarı, ahlakilik prensibinin bütünüyle yok sayıldığını göstermektedir. Nitekim Hitler, politik süreçlerde hiçbir yasa tanımadığını, hedefe

¹⁶¹ Yakup Mahmutoğlu, *İslam Hukukunda Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümünde Mukabele Uygulamaları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012), 100.

¹⁶² Güç, "İslam'da İnsana Verilen Değer", 126.

¹⁶³ Recebi, "İslam'da İnsan Hakları", 44-46.

¹⁶⁴ Yılmaz, "İnsan Hakları Üzerine Bazı Tahliller", 110.

¹⁶⁵ Özel, *Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, 33.

¹⁶⁶ Erhan Türbedar, "Balkanlar'da Nüfus Sayımları ve Kimlik Tartışması", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, 2011, 6.

¹⁶⁷ Özellikle Tanzimat ve İslahat Fermanları ile gayr-ı Müslimlere verilen haklar ve yasal düzlemde Müslümanlarla gayr-ı Müslimlerin eşitlenmesi, Balkanlarda gayr-i müslim nüfusun normalin üstünde artmasına sebep olmuştur. Bk. Karpat, "Balkanlar", 5: 30.

¹⁶⁸ Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika*. (Ankara: Türk Siyaset İlimler Derneği, 1970), 302.

ulaştırılan her türlü aracı meşru ve geçerli gördüğünü açıkça ortaya koyarak¹⁶⁹ bunun somut örneği olmuştur.

İslam'a göre ise, devletler hukuku, nasslar ekseninde şekillenen İslam hukukunun bir parçası olup; bütünüyle yönetici ve siyasetçilerin inisiyatiflerine bırakılacak bir alan olmayıp,¹⁷⁰ prensiplerle yürütülen bir hukuk dalıdır. İslam devletler hukukunun temelinde sistematik bir ahlakilik ilkesi bulunmaktadır. Bu da uluslararası düzlemde dürüstlük, adalet, iyilik, barış, zulme engel olma ve iyilikte yardımlaşma gibi değerlerin yaygınlaşması için çabalamayı gerektirmektedir.

İslam hukukuna göre İHD işletilirken devletlerarası ilişkilerin temel prensipleri olan adalet, ahlak, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker belirleyici niteliktedir.¹⁷¹ İslam devletler hukuku, başlangıçta olduğu gibi, gelişip bağımsız bir ilim haline geldiğinde de Kur'an ve sünnete dayalı ahlakî temeller üzerinde varlığını sürdürmüş; muhatabın dinî aidiyeti, Müslümanın adalet ve ahlaka aykırı hareket etme gerekçesi olarak görülmemiştir. Tam bir ahlakilikle, ahde vefa¹⁷² gibi özel ilişkilerin temel gerekleri, uluslararası ilişkilerin de vazgeçilmezleri olarak görülmüştür. Buna karşılık Batıda din adamları, temel metinlerinden referansla, devlet yetkililerine, Müslümanlara verilen sözlerin muteber olmadığını telkin etmişler ve bu mantık nesilden nesile tevarüs edilerek günümüze ulaşmıştır.¹⁷³ Uluslararası düzlemdeki buhran ve bunalımların temel sebeplerinden biri ahlakilik niteliğini büyük oranda kaybetmesidir.¹⁷⁴ Devletler hayata sırf ekonomik baktıkça, toplumların medeniyet seviyesi yükselmeyecek, aksine düşecektir. İnsanlığın ulaştığı medeniyet seviyesinden bir şey kaybetmemesinin yolu ise İslam devletler hukukunda ortaya konan ahlakî değerlerin uluslararası arenada olması gereken yerde bulundurulmasıdır.¹⁷⁵

İnsan hakları konusunda Kur'an, sünnet ve Müslümanların tecrübesinde var olan bütünlüğü "dar dini yaklaşım" şeklinde nitelendirmek ve "yenilikçi yaklaşım" adı altında Evrensel İnsan Hakları Beyannamesini, Müslümanları da kapsayacak şekilde insanlığın kazanımı olarak nitelendirip,¹⁷⁶ batı değerlerinin kutsallaştırılması yolunda insan hakları gerekçeli çıkar temin metinlerini desteklemek şeklinde bir yanılğı içerisine düşmek, Müslüman düşünürlerin imtina etmeleri gereken bir durum olmalıdır. Çünkü bu, İslam'ın pratiğini tezyif ve söz konusu metinleri taziz olup, çelişkili bir tutumu ifade etmektedir.

¹⁶⁹ Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi Diplomasi Tarihi* (İstanbul: Doğa Basın Yayın, 2009), 4: 133.

¹⁷⁰ Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, 94.

¹⁷¹ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 355.

¹⁷² Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, 91-93.

¹⁷³ Özel, *Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı*, 40.

¹⁷⁴ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 48.

¹⁷⁵ Recep Çiğdem, *Mukayeseli Hukuk (İslam-Türk Borçlar Hukuku)-Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 97.

¹⁷⁶ Aydın, "İnsan Hakları", 40.

İnsan hakları konusunda Müslümanların bin dört yüz yıllık tarihi süreçte ortaya koydukları başarılı sınav¹⁷⁷ ve genel çerçeve, batının İnsan Hakları Beyannamesinden sonra ortaya koydukları pratikle mukayese edildiğinde, durum açıkça ortaya çıkmakta; batının insan haklarını kullanarak yarım asrı aşkın süredir gelişmekte olan ülkeleri nasıl sömürdüğü, insan haklarını kendi çıkarlarını korumak için nasıl kullandığı ve dünyayı kan gölüne çevirdiği açıkça görülmektedir.

SONUÇ

Sonuç itibarıyla insan haklarının, gelişmiş batı ülkeleri tarafından menfaat koruma aracı olarak kullanıldığı ve İHD'nin teorik arka planında batı kültürünü kut-sallaştırma ve evrenselleştirme çabasının bulunduğu vurgulanmalıdır.

İslam, teori ve pratikte imanî, insanî ve amelî değere bağlı olarak koruyucu bir tasavvur ortaya koymuştur. Fıkıh literatüründe uluslararası ilişkilerin esasının savaş olduğu yönündeki baskın kanaatin özünde de insan haklarını koruma fikri belirleyici olup; devletin gücüyle orantılı olarak devlet sınırları dışındaki insan hakları ihlallerine de tepki göstermek İslam'ın temel kaidelerinin gereğidir.

İslamî diplomasinin amaçları bağlamında ilk sıralarda yer alan tebliğ, esasen insan hakları mücadelesidir. Çünkü şirk en büyük zulümdür ve insanlığı bu zulümden kurtarma yönündeki çabalar evleviyetle insan hakları mücadelesidir.

İnsan hakları konusunda İslam hukuku bağlamında ortaya konan teorik çerçeve, uluslararası ilişkilerin temel niteliğine dair yapılan tahliller, mülkîlik ve şahsîlik prensipleri bağlamında ortaya konan değerlendirmeler ve İslamî diplomasinin amaçlarına ilişkin analizler, teorik düzlemde prensipler ekseninde temel insan haklarının muhafazasının İslam'ın vazgeçilmezleri arasında bulunduğunu ve diplomatik ilişkilerin esas unsuru olduğunu ortaya koymaktadır.

İnsan haklarını diplomatik düzlemde muhafazanın pratiğinde diğer birçok kavram ve kurumla birlikte tahkim, eman ve vakıf müesseseleri hususî bir değer ve öneme sahiptir.

Batı, Makyavelist bir yaklaşımla insan haklarını menfaatlerini korumak için araç olarak kullanmış, ancak gerçek anlamda insan hakları ihlalleri olduğunda sessiz kalmış ya da göstermelik tepkiler vermiştir. İslam devletler hukukuna göre ise uluslararası ilişkilerin temel prensiplerinden biri ahlakîliktir ve ahlakî olan, hakikaten insan haklarını korumanın mücadelesini vermektir. İslam'ın ortaya koyduğu teori ve Müslümanların tarihî pratiği de bu mücadelenin açık şahitleridir.

¹⁷⁷ İslam toplumları, insan hakları tarihi açısından başarılı bir sınav geçirmiştir. Bk. Şentürk, "İnsan Hakları", 22: 328.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Ali. “Tanzimat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 1-10. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Anar, Erol. *İnsan Hakları Tarihi*. İstanbul: Çivi Yazıları, 2000.
- Apak, Adem. “Hz. Peygamber (sav)’in Ugulamalarında İnanç Hürriyeti”. *Diyanet İlmi Dergi*. Özel Sayı (2003): 415-422.
- Ardoğan, Recep. “İnsan Haklarına Saygının Yükseltilmesinde İslami Teolojinin Rolü”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004): 83-111.
- Ardoğan, Recep. “Sekülerizm, İslam ve İnsan Hakları”. *İnsan Hakları ve Din (Sempozyum)*. 320-362. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: MKM Yayıncılık, 2013.
- Armağan, Servet. *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Arnold, Rainer. “Reflections on the Universality of Human Rights”. *The Universalism of Human Rights*. London, 2013.
- Aydın, Hakkı. *İslam ve Modern Hukukta İşkence*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
- Aydın, Mehmet Akif. “Din”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 325-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta, 2010.
- Aydın, Mehmet S. “İnsan Hakları: Niçin İslami Bir Yaklaşım”. *Din Şûrası (Sempozyum)* 2 (2003): 38-42.
- Bâbertî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Bardakoğlu, Ali. “Hak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 139-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bayraktar, İbrahim. “İslâm’ın İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Veda Hutbesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1991): 221-231.
- Bilge, Necip. *Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram ve Kurumları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1986.
- Bostancı, Ahmet. *İslam Kamu Hukukunda Gayri Müslimler: (Hz. Peygamber Devri Uygulaması Temelinde)*. İstanbul : Marmara Üniversitesi, 1999.

- Bozkurt, Nebi. "Eman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 75-77. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bozkurt, Nebi. "Sefaretname". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 288-289. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Catholijn Jonker - Nellis, Annemiek. "Human Robots and Robotic Humans". *Engineering the Human Human Enhancement Between Fiction and Fascination*. London, 2013.
- Cilâcı, Osman. "Kur'ân Işığında Azınlıkların Hak ve Hürriyetleri". *Diyanet İlmi Dergi* 34/3 (1998): 17-26.
- Cohen, Roberta. *Human Rights Diplomacy: The Carter Administration and the Southern*. Maryland: Johns Hopkins University Press, 1982.
- Çalış, Halit. "İslam ve İnsan Hakları: Ödev Öncelikli Toplum Modeli". *İnsan Hakları ve Din (Sempozyum)*. 71-85. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Çiğdem, Recep. *Mukayeseli Hukuk (İslam-Türk Borçlar Hukuku)-Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*. İstanbul : Rağbet Yayınları, 2016.
- Durul, Ferzan. *Küreselleşme ve İnsan Hakları*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2008.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1966.
- Erul, Bünyamin. "Veda Hutbesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 591-593. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Eskicioğlu, Osman. *İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.
- Girgin, Kemal. *Çağdaş Politika ve Diplomasi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
- Gönlübol, Mehmet. *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*. Ankara: Attila Kitabevi, 1993.
- Güç, Ahmet. "İslam'da İnsana Verilen Değer". *Kutlu Doğum Sempozyumu (Türkiye Diyanet Vakfı)*. 123-130. 1995.
- Gülsoy, Ufuk. "İslahat Fermanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 185-190. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Gürses, Emin. *İnsan Hakları Diplomasisi*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001.
- Hacak, Hasan. *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. İstanbul : Marmara Üniversitesi, 2000.
- Haddâdî, Ebûbekir b. Ali b. Muhammed. *el-Cevheratü'n-Neyyira*. el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- Hamidullah, Muhammed. *İslamda Devlet İdaresi*. Ankara: Beyan Yayınları, 1998.

- Hatîb, Abdülkerim. *el-Hilafe ve'l-İmame: Diyaneten ve Siyaseten*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1975.
- Hiravi, Abdüssemi' Salim. *Lugatü'l-idareti'l-amme fi sadri'l-İslâm*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1986.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Ebî Abdillah. *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*. Beyrut: Dâru Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1999.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-Tahsîl*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İpşirli, Mehmet. "Elçi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 3-15. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İpşirli, Mehmet. "Eman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 77-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karpat, Kemal. "Balkanlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 25-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kasânî, Alaüddin Ebubekir b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kasânî, Alaüddin Ebubekir b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1981.
- Kazıcı, Ziya. "Osmanlı Devleti'nde İnsan Hakları". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (5-7 Mayıs 2000)*, 22-27. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.
- Kemalî, Muhammed H. - Sırçancı, Halim. "İslâm'da İfade Hürriyeti: Fitne Kavramının Tahlili". *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (1993): 40-61.
- King, Toby. "Human Rights in European Foreign Polcy: Success or Failure for Post Modern Diplomacy?" *EJIL* 10/2 (1999): 313-337.
- Kozak, Erol. *Vakıf: Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak*. İstanbul: Akabe Yayın Ticaret ve Sanayi A.Ş., 1985.
- Mahmutoğlu, Yakup. *İslam Hukukunda Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümünde Mukabele Uygulamaları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999.

- Megret, Frederic. "Where Does the Critique of International Human Rights Stand? An Exploration in 18 Vignettes". *New Approaches to International Law The European and the American Experiences*. Berlin: TMC Asser Press, 2012.
- Merginanî, Ali b. Ebubekir b. Abdulcelil el-Ferganî. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud. *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Matbaatü'l-Halebî, 1937.
- Morgenthau, Hans. *Uluslararası Politika*. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği, 1970.
- Mourgeon, Jacques. *İnsan Hakları*. İstanbul : İletişim Yayınları, 1990.
- Nasr, Muhammed. *Tatavvuru'l-Fikri's-Siyâsî fi'l-İslâm*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1984.
- Önen, Mesut. *Hukukun Temel Kavramları*. İstanbul: Der Yayınları, 1991.
- Özdemir, Ahmet. *İslam Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2008.
- Özel, Ahmed. *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı: Dârulislâm, Dârulharb*. İstanbul: İz yayıncılık, 1998.
- Özel, Ahmed. *İslam ve Terör: Fikhî Bir Yaklaşım*. İstanbul: Küre Yayınları, 2007.
- Özel, Ahmet. *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Özel, Ahmet. "Müte'men". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 140-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öztürk, Yener. "Kur'an ve İnanç Hürriyeti". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2005): 93-114.
- Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2007.
- Pîrâ, Suâd. "Musaddık, Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 228-229. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Pogge, Thomas. *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları : Kozmopolit Sorumluluklar ve Reformlar*. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006.
- Polat, Fethi Ahmet. "İnsan Hakları ve Özgürlükleri Bağlamında, Kuran'da Dîni Pluralizm". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası* 1/1 (2004): 21-66.
- Potyemkin, Vladimir. *Uluslararası İlişkiler Tarihi Diplomasi Tarihi*. İstanbul: Doğa Basın Yayın, 2009.
- Recebi, Süleyman. "İslam'da İnsan Hakları". *Din Şûrası (Sempozyum)* 2 (2003): 43-46.

- Saka, Şevki. “Kur’an’a Göre İnanç Hürriyeti”. *Diyanet İlmî Dergi* 28/1 (1992): 117-137.
- Savaş, Ali İbrahim. *Osmanlı Diplomasisi*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Semerkindî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebubekir Alaüddin. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme. *Şerhu Kitâbi's-Siyerî'l-Kebîr*. Matbaatü Şeriketi'l-İ'lânâti's-Şarkıyye, 1971.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme. *Usûlü's-Serahsî*. İstanbul: Dâru Kahraman, t.y.
- Suğdı, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Muhammed. *en-Nütef fi'l-Fetâvâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Şafak, Ali. “İslam Hukukunda İnanç, Fikir ve Söz Hürriyeti”. *Diyanet İlmî Dergi* 15/3 (1976): 133-142.
- Şener, Mehmet. “Veda Hutbe'sinin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili”. *Kutlu Doğum Sempozyumu (Türkiye Diyanet Vakfı)*. 1996. 125-130.
- Şentürk, Recep. “İnsan Hakları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 327-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Şentürk, Recep. *İnsan Hakları ve İslam: Sosyolojik ve Fikhî Yaklaşımlar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007.
- Şeybanî, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad. *el-Hücce alâ Ehli'l-Medine*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403.
- Şeybanî, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad. *es-Siyeru's-sağîr*. Beyrut: ed-Dâru'l-Müttehîde, 1975.
- Şeyhi Zâde, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman. *Mecmau'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Şeyzerî, Abdurrahman b. Abdullah b. Nasr. *el-Menhecü'l-Meslûk fi Siyâseti'l-Mülûk*. Ürdün: Mektebetü'l-Menar, 1987.
- Şulul, Kasım. “Hz. Peygamber'in Bazı Uygulamaları ve Hadisleri Çerçevesinde İfade Hürriyeti”. *Kutlu Doğum Sempozyumu (Şanlıurfa)*. [t.y.]. 57-66.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-. *Muhtasarü't-Tahâvî*. Beyrut: Daru İhyâi'l-ulûm, 1986.
- Topaloğlu, Nuri. “İnsan Hakları ve İslam”. *Diyanet İlmî Dergi* 26/1 (1990): 3-12.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. *Temel Hak ve Özgürlükler Açısından İslam Kamu Hukukunda Gayrimüslim Vatandaşların Hukukî Statüsü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2005.

- Turgay, Nurettin. “Kur’an’da Sosyal Adalet ve İnsan Hakları”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999): 41-62.
- Türbedar, Erhan. “Balkanlar’da Nüfus Sayımları ve Kimlik Tartışması”. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*. 2011.
- Ulusal, Şemsettin. *İslam Hukukunda Uluslararası Andlaşmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006.
- Üstün, Yakup. “İslama Göre İnsan”. *Diyanet İlmi Dergi* 14/5 (1975): 261-265.
- Yaman, Ahmet. *İslam Devletler Hukukunda Savaş*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Yaman, Ahmet. *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Yaman, Ahmet. “İslam’ın Temel Kaynakları ve Tarihi Tecrübe Işığında Gayri Müslimlerle Birlikte Yaşamının Hukukî Çerçevesi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 40 (2015): 9-36.
- Yaman, Ahmet. “Zimmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 434-438. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yayla, Mustafa. *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1994.
- Yıldırım, Mustafa. “Tahkim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yıldırım, Mustafa. *Tahkim: İslâm ve Medenî Yargılama Hukukunda*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2002.
- Yılmaz, Ejder. *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Yorum Yayıncılık, 1982.
- Yılmaz, M. Kazım. “İnsan Hakları Üzerine Bazı Tahliller”. *Diyanet İlmi Dergi* 28/1 (1992): 103-115.
- Zühayli, Vehbe ez-. “Eman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.